

V. MİLLETLERARASI
TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
HALK EDEBİYATI
SEKSIYON BİLDİRİLERİ

II

T.C. KÜLTÜR BAKANLIĞI

TÜRK HALK HİKÂYELERİNİN TASNİFİ HAKKINDA

Yrd.Doç.Dr. Nerin KÖSE

Anlatı geleneğimizin en son halkasını teşkil eden, bu sebeple masal, efsane, türkü vb. bütün sözlü türleri bünyesinde barındıran halk hikâyelerimizle ilgili çalışmaların, henüz yeterli derecede olmadığı ortadadır. Özellikle belli bir kesime hitap eden kompleks bir tür oluşu kadar sadece Türk topluluklarına has bir anlatı olmasının bunda, payı büyük olmalıdır. Nitekim halk hikâyelerimizin -her yeni türün tanımında öncelikle ele alındığı gibi- gerek konu, gerekse şekil bakımından tasnifleri için de, aynı şeyi rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira diğer sözlü türler gibi "anlatıcı-dinleyici-çevre" ilişkisine bağlı olarak mütemediyen hem şekil, hem de konu olarak değişmesi, öteki sözlü ürünlerle aynı motifleri hatta konuyu kullanmaları; uzunca bir dönem halkın roman ihtiyacını karşılamış olup, teknolojik icatların kullanılmasıyla artık eski fonksiyonunu yitirmesi gibi sebepler, yapılan tasniflerin eksik hatta yanlış olmasına yol açmıştır.

Halk hikâyelerimizi konu bakımından ilk sınıflandıranlar yabancı araştırmacılar olmuşlardır. Nitekim İ. Kunoş ve H.A. Fischer'e göre hikâyelerimiz:

- a) Kahramanlık romanı,
- b) Saz şairlerinin romanı,
- c) Saz şairleri-kahramanlık romanı

olmak üzere üçe ayrılır¹. Spies ise halk hikâyelerimizin karakterini belirtmek için Kunoş ve Fischer'in tasniflerini beğenmesine rağmen gerek tipleri, gerekse olay örgüsü ve konusu bakımından mukayesesi sonucu gördüğü benzerliklerden dolayı bu özelliği taşıyan masal ve hikâyeleri bir tip olarak görmek ister². Ancak Fischer'in de tenkit ettiği gibi halk hikâyelerimizin bazıları, ayrı bir özellik gösterirler³. Şurası muhakkak ki, sözlü geleneğimizdeki bütün türleri görebildiğimiz halk hikâyelerimizin masallarla ortak tip ve konuları kullanmasından daha tabii bir şey olamaz. Üstelik Spies kitabında sadece matbu birkaç hikâye üzerinde çalışmıştır. Dolayısıyla mahdut sayıdaki metin özellikle sözlü gelenekte yaşayanlar göz önüne alınmadan üzerinde yapılan bu çalışmanın eksikliği ortadadır.

1. BORATAV, Pertev Naili "Halk hikâyeleri ve Halk hikâyeciliği" Milli Eğitim Basımevi, Ankara 1945. s.25.

SPIES, Otto "Türk Halk Kitapları" Çev: Behçet Gönül, Rıza Koç Basımevi, İstanbul 1941. s.VII-VI-II.

2. BORATAV, a.g.e.. s.25. SPIES, Otto, a.g.e.. s.15-56.

3. BORATAV, a.g.e.. s.25. SPIES, a.g.e.. s.XI-XII.

Bazı araştırmacılar ise halk hikâyelerimizi kendi içinde çeşitli özellikleri göz önüne alınarak tasnif etmekten ziyade bu anlatı grubunu, kültür tarihimizin farklı dönemlerine ait ürünlerden bir bölümü olarak değerlendirmişlerdir. Edmond Saussey, Nihat Sami, Banarlı Hikmet İlâyдын gibi. Hatta İsmail Habip gibi halk hikâyelerimizi “destanî hikâyeler” olarak vasıflandıranlar da olmuştur .⁴

Bu konuda en yaygın tasnif, Pertev Naili Boratav'a aittir. Halen geçerliliğini koruyan bu tasnife göre halk hikâyeleri:

A. Kahramanlık hikâyeleri

1. Köroğlu kolları,

2. Diğer kahramanlık hikâyeleri

B. Aşk hikâyeleri

1. Kahramanı hayali olanlar,

2. Yaşamış ya da yaşadığı kabul edilen Âşıkların hayat hikâyeleri

olmak üzere iki ana grupta incelenebilir.⁵

Az da olsa halk hikâyelerimizin hacimlerini gözönüne alarak yapılan tasnif denemeleriyle de karşılaşırız. Mesela İsmail Habip'e göre nesrin esas, nazmın tâli olduğu Kerem, Şah İmail gibi hikâyeler “büyük”; nazmın esas, nesrin tâli olduğu hikâyeler ise “bozlaklar” olarak ifadelendirilmelidir .⁶

Bu arada Boratav -ilki 1945'te olmak üzere- 1998 de Halk hikâyeleri ve Halk hikâyeciliği” adlı, bazı kısımlarını değiştirerek yayınladığı kitabında halk hikâyelerimizi konuları bakımından üçe ayırmakta, daha önceki tasnifine yeni bir grup eklemektedir;

1. Kahramanlık hikâyeleri

2. Aşk hikâyeleri

3. Bu kategorilere tamamiyle girmeyen hikâyeler

A. Aşk maceraları

B. Meşhur kaçak (eşkiya) lara ve kabadayılara ait hikâyeler.

4.. Daha geniş bilgi için bakınız: BORATAV, a.g.e., s.25-27.

5. BORATAV, a.g.e.. s.27-29.

6. BORATAV, a.g.e.. s.26.

Ancak Boratav, 3. grupta topladığı hikâyelerin “serküşte” ya da “kaside” adıyla bilinen kısa hikâyeler olduğunu belirtmiş; yapı özelliğiyle belirlediği bu gruba dahil ettiği hikâyeleri, konu bakımından alt gruplara ayırmıştır.⁷ Kısacası aynı tasnifin ilk iki grubu konuları, diğeri ise hem konu, hem de yapıları itibarıyla belirlenen hikâyeleri ihtiva etmektedir.

Görüldüğü gibi halk hikâyelerimizin gerek şekil, gerek konu, gerekse hacim bakımından yapılan tasnifleri, bugün için yeterli değildir. Zira bu anlatı grubunun doğup geliştiği çevrenin kültürü ve beklentileri de giderek değişmektedir. Üstelik teknolojik icatlar halkın seyretme ve dinleme ihtiyacını fazlasıyla karşılar olmuştur. O yüzden halk hikâyelerimizin çeşitli özellikleri göz önüne alınarak yeniden tasnifi gerekmektedir. Buradan hareketle günümüze kadar esas alınan tasniflerin gözden geçirilmesi söz konusudur.

Değişen ve gelişen zaman içinde halk hikâyelerinin aşk ve kahramanlık konulu olanlarının yanında gerçekten yaşanmış olayları ya da gündelik hayatta da karşımıza çıkan ihtihar, ihanet, boşanma (bir veya daha çok sayıda), iftira, gibi pek çok entrik unsuru bünyesinde barındıranları da teşekkül etmeye başladı. Söz konusu türü bir yerde romana yaklaştıran ve anlatının genişlemesini sağlayan bu hususlar halk hikâyelerimizin içinde olağanüstülükleri oldukça azalmış, özellikle geleneklerle ilgili uygulamaların yaygın olduğu bölgede bugün de tesbit edilenleriyle aynı olduğu bilinen hatta bir kısmı gerçekten yaşanmış olaylara dayanan “realist konulu” hikâyelerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Yahya Bey (veya Yemen Hanım), Sürmeli Bey, Necip ile Kara (veya Telli) gibi 20. yy.’ın başından itibaren teşekkül ettiği tahmin olunan anlatılar, bu gruba örneklerdir.

Türk toplumunun geçirdiği kültürel değişiklikler anlatı geleneğinin giderek zayıflamasına da yol açmıştır. Üstelik zayıflama, özellikle doğudan batıya doğru gelindiğinde daha da belirgindir. Bu sebeple klasik manadaki (veya uzun) hikâyelerin yerini daha küçük hacimli, bazan da türküsüz birtakım kısa hikâyeler almıştır. Bu tür yeni hikâyelerin sadece şekil özellikleri değil, konuları da farklıdır. Zira klasik halk hikâyelerimizde görülen “aşk” ve “kahramanlık” gibi konuların yerini “ihtihar”, “ihanet”, “iftira”, “aşiret kavgaları”, “eşkiya isyanları”, “kaza”, “savaş”, “deprem, yangın, sel gibi tabi âfetler” vb. almıştır.⁸ Kısacası gerek şekil ve hacim, gerekse ko-

7. BORATAV, a.g.e., Adam Yayınları, İstanbul 1988, s.35-36 (İkinci basım).

8. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız: KÖSE, Nerin “Türk Halk Edebiyatında Kısa hikâyeler”, Dokuz Eylül Üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1989, s.55-129, 139-158 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

nu bakımından geçirdiği bu değişikliklere bakarak halk hikâyelerimizin yeni ve farklı özelliklerini esas alarak tasnifinin yapılması zorunluluğu doğmuştur.

Bütün bunlara dayanarak halk hikâyelerimizi şekil özelliklerini göz önünde bulundurarak ikiye ayırmak mümkündür:

I. TÜRKÜLÜ HALK HİKÂYELERİ

Bu gruba da türkülerin hikâyenin asıl ya da tâli kısmını teşkil etmesine göre kendi içinde üçe ayırmak mümkündür:

A. Klasik halk hikâyeleri

Konusu hangi türden olursa olsun asıl kısmını nesrin teşkil ettiği, nazmın ise bir süs olduğu hikâyeler: Koroğlu, Elif ve Mahmut, Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Derdiyok ile Zülfisiyah vb.

B. Kaside (serküste)ler

Az sayıda, bazan bir tek türkünün etrafında meydana gelmiş; yapısı basit, kısa anlatılardır. Kuzeydoğu Anadolu'da "kaside", "serküste" olarak ifade edilen bu tür⁹ hikâyelerde asıl olan, nesirdir; macera nesir kısmında anlatılır. Asıl halk hikâyelerimizde olduğu gibi nazım, ikinci plandadır. Vakayı bize nakleden, hikâyenin kendisi de diyebileceğimiz nesir kısmıdır. Bu tür hikâyeler bir efsaneden, bir masaldan veya gerçek hayattan alınmış olay ya da epizot çerçevesinde örülerek olduğu gibi¹¹ anlatı geleneğinin giderek zayıflaması ya da anlatıcı -dinleyici ilişkilerine bağlı olarak bazı bölümlerinin tasarrufu sonucunda teşekkül eden kısa anlatılardır. "Ali Rıza Bey ile Nimet Kız'ın hikâyesi", "Beyböyrek", "Böyle Bağlar (ya da "Ali İzzet Bey Oğlu Hüseyin")", "Necip ile Telli 'ya da "Necip ile Kara)", "Necip Bey", "Garip Ali ile Elif", "Gündeşlioğlu", "Kaçak Kerem", "Kaçak Nebi" vb...

C. Bozlaklar

Bazan sonu acıklı aşk hikâyelerini, kan davalarını, aşiretlerin birbirleriyle olan kavgalarını anlatan bir türkü¹²; bazan hikâyedeki belli bir ritmi ve çerçevesi olmayan uzun, aksak ritimli ve ezgili bir makam adı¹³, bazan da ağlamak, sızlamak.

9. BORATAV, a.g.e. (ilk basım) s.57. KÖSE, Nerin, a.g.tez. III. bölüm, s.60-61.

BORATAV, "100 Soruda Türk Halk Edebiyatı", Gerçek Yayınevi, İst.1969, s.57.

10. KÖSE, Nerin, a.g.tez. III. bölüm, s.61. BORATAV, a.g.e. (ilk basım), s.132.

11. BORATAV, "100 Soruda....." s.57.

12. KÖSE, Nerin, a.g.tez. s.139.

13. 688, 689, 690 KÖSE, Nerin, a.g.tez.. s.139.

ağıt yakarmak anlamını ifade eden¹⁴ bozlak giderek hem hikâyedeki türküyü, hem de bu türkünün açıklaması demek olan bir tür adı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik halk hikayelerimizin ve kasidelerin aksine bozlaklarda asıl mühim unsur, “şiir, türkü”dür. Nesir kısmı ikinci planda olup, bir süs mahiyetindedir. Genellikle bir tek türküden meydana gelen bu tür küçük hikâyelerde türkü, olayı bize anlatan, nakleden kısımdır. Nesir kısmı ise bütün halk türkülerimizde olduğu gibi türkünün iyi anlaşılabilmesi için bir açıklama, bir giriş niteliğindedir. Ayrıca bu bölüm kalıplaşmamış olup, belli bir anlatı geleneğine sahip değildir.¹⁵

Bozlakların konusu gündelik hayatımızda rastlayabileceğimiz “ölüm”, “ayrılık”, “intihar”, “geçimsizlik”, “düşün”, “aşk”ın yanısıra “derebeyi ve aşiretlerarası mücadeleler”, “eşkiyalarla ilgili maceralar”, “tarihi vaka” vb. da olabilir; “İzzet’im”, “Movalı (Mavi Ali)”, “Zaide’nin Ağıtı”, “Kalinoğlu”, “Ümmüm Türküsü”, “Beyoğlu”, “Genç Osman Türküsü”, “Günoğlu”, “Onikidir Burdur’un Dermeni” gibi...

II. Türküsüz hikâyeler

Yazımızın daha önceki bölümlerinde de bahsettiğimiz üzere makinalaşmanın getirdiği yenilikler soncu halkın anlatı ihtiyacı başka vasıtalarla temin edilmeye başlanmış, bu da anlatı türlerimizin gerek şekli, gerekse yapısı üzerinde değişikliklere yol açmıştır. Özellikle klasik halk hikâyelerimizin saz eşliğinde terennüm edilmeden anlatılması nazmın ortadan kalkmasını, dolayısıyla türküsüz halk hikâyelerinin şekkölünü sağlamıştır.

Bu tür, sadece nesre dayalı hikâyelerimizi iki grupta incelemek mümkündür:

A. Karavelliler

Bazı araştırmacıların Eski Oğuzca’da ve Doğu Anadolu’da “hikâye” olduğunu iddia ettikleri “velli” kelimesi bugün kısa “küçük hikâye” şeklinde kabul edilirken “kara’da türküsüz, sade” olarak bilinmektedir.¹⁶

İçinde hiç türkü, nazım, ayaklı saya (seçi) bulunmayan düz ve sade anlatıları ifade etmek için kullanılan “karavelli”ler kısa, güldürücü vasıfları hacizdir ve konuları genellikle gerçek hayattan alınmadır.¹⁷ Ekseriyetle toplumun kültür düzeyi yük-

14. KÖSE, Nerin, a.g.tez. s.139.

15. KÖSE, Nerin, a.g.tez. s.139.

KÖSE, Nerin, a.g.tez. s.140-41.

16. KÖSE, Nerin, a.g.tez. s.87.

17. KÖSE, Nerin, a.g.tez. s.93.

sek olan grupların toplantılarında, derneklere kara hekat ve türkölü uzun hikâyelerde asıl hikâyenin arasında “konuyu değiştirmek ve dikkati başka yöne çekmek” amacıyla karavelli söylemek adet olmuştur. Ancak anlatının planı ile ilgisi olmayan karavellilerin hikâyenin uygun bir yerinde, uygun bir zamanda söylenilmesi gerekmektedir. Bir anlamda hikâyenin genişlemesini sağlayan faktörlerden biri olan bu kısa anlatı türü¹⁸ “hikâye içinde müstakil bir hikâye” olarak karışımıza çıkmaktadırlar.¹⁹ Genellikle toplumun dini ve resmi kurumlarının işleyişlerindeki aksaklıkları, çeşitli yolsuzluklarını, ahlaki yapısını tenkit ve hicveden konuların yer aldığı²⁰ karavellilerin bir kısmı uzunca masalların bazılarında karışımıza çıkan ve üçüncü şahısla anlatıldığında yalanlamalı masal olarak adlandırılan; mantık kurallarını hiçe sayan ve akla hayale sığmayan pekçok olayı ihtiva etmektedir.²¹ Karagöz muhavereleriyle²² Orta Oyunu fasıllarında²³ da yer alır. Uęru Molla, Çobanla Molla, Yoksulun Arzusu, Cennet Satan Molla, Kerem ve Şeyh gibi bir kısmının adını verdiğimiz bu anlatı türü de -diğerlerinde olduğu gibi- belli bir plan dahilinde anlatılırlar²⁴.

B. Kara hikâyeler

Kara hikâyeler adından anlaşılacağı üzere nazım kısmı olmayan, türküsüz; sadece nesre dayalı bir anlatı türüdür.²⁵ Bu özelliğiyle karavellilere benzemekle birlikte hacim olarak onlardan ayrılırlar. Zira bazı aşıklara göre kara hikâye, usta aşıklar tarafından uygun bölümlerine, konuya uygun türküler yerleştirilmemiş; kesin şeklini almamış bir anlatıdır. Nitekim Bey Böyrek’in bazı bölgelerde kara hikâye olarak anlatıldığı bilinmektedir.²⁶

Kara hikâyeler tıpkı klasik halk hikâyeleri gibi realist “bir olay”ı, “çeşitli efsane ve mankubeler”; “hikâyenin yaygın olduğu yörede bilinen bir rivayet”i, “bir masal”ı, “destan geleneğimize dayalı konular”ı, “muhayyel veya yaşıyan bir aşığa ait

18. KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.93.

19. KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.93.

20. KÖSE, Nerin. “Karavellilerde Tenkit, Hiciv ve Öğreti” Palandöken Dergisi, İzmir 1989, Sayı:2. s.20-21.

KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.102-103.

21. BORATAV, “100 Soruda...”, s.101-102.

KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.94.

22. AND, Metin. “Geleneksel Türk Tiyatrosu” Bilgi Yayınevi, Ankara 1969. s.159-160.

KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.93-94.

23. AND, Metin. a.g.e. s.216-222.

KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.94.

24. KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.94-104.

25. KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.114.

26. KÖSE, Nerin. a.g.tez. s.113-114.

hayat hikâyeleri"yle "aşk"ı konu edinirlerse de hacim olarak karavellilerden ayrılırlar.²⁷

Halk hikâyelerimizi hacim bakımından tasnif edecek olursak:

I. Uzun halk hikâyeleri,

II. Kısa halk hikâyeleri

diye iki grupta incelemek mümkündür.

I. Uzun halk hikâyeleri

Bu grupta Âşık Garip, Tahir ile Zühre, Köroğlu ve Kolları, Şah İsmail gibi asıl kısmı nesir olan; duyguların yoğunlaştığı, heyecanın arttığı yerlerde türküye başvuru- rulan, uzun bir müddet halkın roman ihtiyacını temin etmiş olan hikâyeler yer almaktadır.

II. Kısa halk hikâyeleri

Yukarıda ayrıntılı olarak sebeplerini belirtmeye çalıştığımız "anlatı geleneğinin zayıflaması" sonucu teşekkül eden kısa halk hikâyelerimizi dört grupta incelemek mümkündür:

A. Kasideler,

B. Kara hikâyeler,

C. Karavelliler,

D. Bozlaklar

Klasik halk hikâyelerimizi konusunu gözönünde tutarak inceleyecek olursak, üç ana başlık altında toplayabiliriz:

I. Aşk hikâyeleri

A. Kahramanları muhayyel olan hikâyeler:

Mahmut Pehlivan, Razınihan ve Mahifiruze, Derdiyok ile Zülfisiyah vb.

B. Âşık-saz şairlerinin hayat hikâyeleri:

* Yaşadıkları rivayet olunan âşıklara ait olanlar: Âşık Garip, Âşık Kerem, Tahir Mirza, Tufarganlı Abbas vb.

27. KÖSE. Nerin, a.g.tez. s.114.

* Yaşadıkları gerçekten bilinen aşıklara ait olanlar: Aşık Ali İzzet, Sümmani, Karacaoğlu, Dadaloğlu, Dikmetaşlı Dede Kasım v.b.

II. Kahramanlık hikâyeleri

A. Köroğlu kolları:

B. Diğer kahramanlık hikâyeleri

* Köroğlu dairesine bağlı olanlar,

* Diğer hikâyeler (*)

III. Realist hikâyeler

Yazımızın başında da belirttiğimiz gibi, halk hikâyeleri üzerindeki tasnif çalışmalarının hemen hepsinde esas olan, konudur. Ancak gerek yerli, gerekse yabancı araştırmacılar aşk, kahramanlık ve her ikisinin de tesbit edildiği halk hikâyelerinden bahsetmişlerken, modern romanlarda ve gündelik hayatta kaşımıza çıkan pek çok entrik ve reel unsuru bünyesinde barındıran yeni bir hikâye grubundan söz edilmiştir. Çünkü bir türün yaşayabilmesi için ona ihtiyaç duyan, onu yaşatan ve isteyen elverişli bir çevrenin olması gerekmektedir. Bu durum, halk hikâyeleri için de geçerlidir. Değişen ve gelişen zaman içinde halk hikâyelerinin fonksiyonunu, pekçok yeni teknik cihazlar yüklenmiş; bu anlatım türüne duyulan ihtiyaç dolayısıyla onun yaşamasını temin eden çevre giderek yok olmaya başlamıştır. Ancak hikâye geleneğinin canlılığını -eskisi kadar olmasa bile- hâlâ muhafaza ettiği bölgelerde söz konusu anlatı türümüzün konularında ve işleyiş tarzında büyük bir değişiklik olmuş; özellikle günümüze yakın teşekkül edenlerinde realist özellikler gözle görülür derecede artmıştır. Nitekim "Sürmeli Bey ve Dilber Senem", "Necip ile Telli" (bu hikâye "Necip ile Kara", ya da sadece "Necip Bey" adıyla da yaygındır), Böyle Bağlar (öbür adıyla "Ali İzzet Bey Oğlu Hüseyin", "Yahya Bey" ("Yemen Hanım" diye de biliniyor) gibi hikâyeler, bunlardan sadece bazılarıdır.

Bu arada şunu hemen belirtmeyi uygun görüyorum: Halk hikâyelerimizi konuları bakımından her ne kadar üç grupta incelemeye çalışmışsak da bu anlatı türünün "aşk kahramanlık", "aşk-realist" sınırında olanları elbette mevcuttur. Ayrıca realist hikâyelerimizin "kaside", "kara hikâye" ve klasik halk hikâyelerinin şekil özelliğini gösterenlerinin de bulunacağı tabiidir.

(*) Türk hikâyelerini konularına göre yaptığımız bu tasnifte ilk iki bölümde, Pertev Naili Boratav'ın "Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği" adlı kitabının 35-36. sayfalarındaki notlar aynen alınmıştır.